99299

БИБЛИОТЕКА

Наші справи.
№ 20.

В. ПРОКОПОВИЧ.

НАРОДНЯ ШКОЛА Й РІДНА МОВА НА УКРАЇНІ.

99299

1171806

Видавництво
„ВІК".

Наші справи,
№ 20.

В. ПРОКОПОВИЧ.

НАРОДНЯ ШКОЛА Й РІДНА МОВА НА УКРАЇНІ.

Доклад на Петербургському з'їзді діячів народньої освіти.

Видавництво
„ВІК".

У КИЇВІ, 1914.
Друкарня В. П. Бондаренка та П. Ф. Гніздовського.

На болюче питання—питання про школу й мову на Вкраїні — вважали ми за свій моральний обов'язок звернути увагу з'їзду.

Проте, перше ніж перейти до самої справи, конче потрібно зробити де-які пояснення загального характеру. Ми повинні підкреслити, що роздивлятимемося це питання з погляду чисто педагогичного. Нехай вибачить зібрання, як що нам доведеться говорити про ґрунтовні основи педагогики—од відомого до невідомого, од близького до далекого, од свойого до чужого,—як що ми говоритимемо про народню школу на рідній мові, говоритимемо про основи всім відомі, з часів Яна Амоса Коменського прийняті. Але говорити про неї, про цю азбуку педагогичного діла, надає нам сміливости те, що хоч усі її визнають у теорії, на практиці вона визнається далеко ще не всюди. І непризнання в житті отих азбучних истин боляче одбивається на милійонах української людности—милійонах, позбавлених, мовляв один з щирих заступників народніх, „основного права думати, почувати, говорити й вчитися своєю материньою мовою“ [1]).

---

[1]) З промови В. Дзюбинського. „Вѣстникъ воспитанія, 1913. № 6. Хроника, ст. 79.

Нарешті, ми з огляду на безсторонність, роздивляючись це питання, залюбки наводитимемо чужі слова—слова людей та інституцій, яким не можна закинути партійної вузькости чи національної виключности.

Не спиняючись через брак часу на історії питання, підкреслимо тільки одну річ, що має надзвичайну вагу й наводить на думки кожного, кому щось говорить мова фактів: постулат української мови в народній школі од кращих педагогів і невеличких гуртків демократичної інтелігенції, де він народився на світ, поволі переходить до свідомости все ширших та ширших шарів людности, захоплюючи все, що єсть живішого на Вкраїні, а часом потрапляючи навіть в інституції, які, здавалось, стоять далеко од життя. Коротенький по змозі перегляд може служити за ілюстрацію тому.

На „почасти цілковиту незнайомість, почасти знайомість дуже невелику“ української людности з руською мовою звертає увагу Імператорська академія наук в своїй записці „Объ отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго печатнаго слова“ [1]). Цілком поділяючи компетентну думку високого вченого зібрання, харьківський університет, роздивляючись те саме питання, прийшов до думки, що конче треба ввести до школи українську мову [2]). За кращими руськими педагогами, серед яких ми повинні одзначити ймення Ушинського, барона Корфа, Весселя, позитивно вирішали це питання в

---

[1]) „Объ отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго печатнаго слова“, II.

[2]) Гриньченко—„На безпросвѣтномъ пути“, 22.

старі часи навіть педагогичні ради гімназій Київської Шкільної Округи, як напр. київської другої, житомирської [1]). Та навіть і тепер чутливіші елементи вчительства говорять те ж саме; такі постанови виносять учительські товариства, як, напр., катеринославське [2]), а останнім часом рідко одбуваються на території Вкраїни вчительські курси без того, щоб учителі в тій чи иншій формі не нагадали про конечну потребу навчання українською мовою [3]). Слід одзначити тут і низку резолюцій усяких з'їздів, починаючи від всеросійських, як наприклад техничний р. 1903 [4]) або загально-земський про питання народньої освіти р. 1911 [5]), до дрібних провінціяльних, як місіонерський у Браїлові р. 1910 [6]) або законовчительський у Почаєві того ж року [7]). Цей голос людей землі пролунав і на єпархіяльному з'їзді подільського духовенства в 1906 р., який постановив „роспочати прохання перед св. синодом про дозвіл користуватись при навчанні в початковій школі рідною мовою учнів" [8]). Наші дні принесли нам нарешті законопроект єпископа

---

[1]) Ефименко.—„Малорусскій языкъ въ народной школѣ", „Южная Русь" ст. 218, де автор посилається на „замѣчанія на проэктъ устава общеобразовательныхъ учебныхъ заведеній на проэктъ общаго плана устройства народныхъ училищъ 1862".

[2]) Гринченко, о. с., 23—24.

[3]) „Світло", passim.

[4]) Гринченко, 21.

[5]) „Світло", 1911, I, 45.

[6]) Ib., 54.

[7]) Ib., 54.

[8]) Ефремовъ С. „Бюрократическая утопія", „Русское Богатство" 1910 кн. Ш, стр. 102.

Никона про вкраїнські школи[1]), саме внесення якого запевне, не зважаючи на його результати, має для нас особливу вагу, бо він належить єпископові і прирожденному великорусові. Не зоставались осторонь од загального руху й міські думи—напр., полтавська (1905) і одеська (1905)[2]). З низки вкраїнських земств, що кілька разів розпочинали відповідні заходи, надто слід одзначити земства губернські—чернігівське (1881) і полтавське (1910)[3]), за ними йшло багато південних сільсько-господарських комітетів 1902 р.—напр. хотинський, бердянський, лохвицький і ин.[4]). Але що має найбільшу вагу—то голос народу про конечну потребу української мови в школі. „Думка ця,—на авторитетний присуд заступників народніх — належить не самим тільки інтелігентним шарам українського громадянства, але глибоко проходить і в свідомість народньої маси; її живо одчуває сам народ: запитання селян не лишають що до того ніяких сумнівів“[5]). І справді, як показує анкета, зроблена приватно в золотоношському повіті р. 1905, з 378 чоловік за українську мову в школі висловилось 324[6]). Про те ж промовляють приговори багатьох селянських гро-

---

[1]) „Украинская жизнь“. 1913, № 9, ст. 99—101.

[2]) Гринченко, 19—21.

[3]) Ib. 16—19 — чернігівське повітове (1870), борзенське (1900), херсонське (1881), єлисаветградське (1895).

[4]) Ib. 21—далі: ананьєвський, лубенський, полтавський, чернігівський, воронізький, конотопський.

[5]) „О языкѣ преподаванія въ начальныхъ школахъ мѣстностей съ малорусскимъ населеніемъ“ — заявленіе 37 членовъ III Государственной Думы, ст. 61.

[6]) Гринченко, 24.

мад на Україні після 1905 року [1]); про те ж говорять тисячі підписів селян та робітників, що прилучалися до вимаганнів студентами українських катедр (октябрь, 1906) [2]). А ось факт найостаннього часу—це протест 1790 селян катеринославської губернії проти відомої заяви п. Родзянка. „Школа з чужою руською мовою,—пишуть вони,—нівечить наших дітей і, не зважаючи на те, ще ми витрачаємо багато грошей на шкільну просвіту, ми маємо сумні наслідки—75% повороту безграмотности". Через те селяне-катеринославці ставлять такі вимоги: „на Вкраїні мовою просвіти може бути тільки нам рідна вкраїнська мова". В згоді з бажаннями народу хотіли вирішити це питання й 37 послів 3-ої Державної Думи, що подали заяву про мову навчання в початкових школах по місцевостях з українською людністю. Не зостався байдужим навіть комітет міністрів, який визнав у засіданнях 30 й 31 декабря 1904 року, що „примѣненіе изъясненнаго запрета (мова йде тут про цензурні тільки обмеження) *значительно затрудняя распространеніе* среди малорусскаго населенія полезныхъ свѣдѣній путемъ изданія на понятномъ для крестьянъ нарѣчіи книгъ, *препятствуетъ повышенію нынѣшняго низкаго его уровня*" [3]). Коли так, на погляд комітету, одбиваються на культурности обмеження права користуватися мовою в книзі, то що й говорити вже про школу? Ми кінчаємо наш огляд згадкою про

[1]) „Світло", 1911, кн. 1, ст. 61.

[2]) Ефремовъ С. „Бюрократическая утопія"—„Русское Богатство" 1910, кн. III, ст. 101.

[3]) „Объ отмѣнѣ стѣсненій"—I.

указ св. сіноду 12 октября р. 1907, який дозволив вчителям подільської єпархії користуватися українською й молдованською мовами в церковних школах, де людність живе українська або молдованська [1]).

Звернемося нарешті за посвідченням до самого життя. Воно говорить нам перш за все про велику незрозумілість і трудність руської мови для українських дітей, і доказом цього може буде кожна сторінка якого хочете підручника. „Особливо важно зазначити—на думку академії наук,—що українцеві великої завдає труднаці розуміння руських книжок, які викладають найелементарніші навіть відомости, власне через різницю обох мов в означенні предметів щоденного вжитку: слова—лошадь, меринъ, телѣга, одонье, омшенникъ, овинъ, рига, клѣть, подволока, полынья, глазъ, лобъ, затылокъ, туча, молнія, радуга, колодязь, прудъ, мельница, мельникъ, боровъ, кукушка, тряпка, изба, калитка, форточка, пѣтухъ, насѣдка, нашесть и т. д. — незрозумілі або малозрозумілі українцеві [2]). Опріч слів нових та незрозумілих, великих труднощів завдають слова однозвучні, але з иншим значінням. Це, як каже руська письменниця—„справжне підводне каміння: облудлива тожсаміть неодмінно приводить за собою безпорадну плутанину в розумінняхъ“ [3]). Спробуйте переконати українську дитину, що луна це „мѣсяцъ“, а не „эхо“; що наглий— „безъ мѣры нахальный“, а не „скоропо-

[1]) „Рада“, 1908, № 73.
[2]) „Объ отмѣнѣ“, 27.
[3]) Ефименко, 225.

стижный"; що уродливий — „безобразный", а не „красивый", що рожа — гидка фізіономія, а не популярна квітка. Трудність стає ще складнішою через те, що іноді омоним—руський глагол по українському визначає іменник або навпаки (пилъ—піл, пáсти—пасти́)[1]). Далі слід ще зазначити ріжниці синтаксичні. „Коли, наприклад, українська дитина читає: „она пошла за водой", це видається їй сміпним, бо по українському можна сказати *по воду*, а *за водою* значить, що її понесло на низ течією води" [2]). Прегарні метафори або що—це вже просто джерело муки для нашої дитини. Краплею, що до краю сповняє чашу терпіння українського школяра, є руська вимова, через яку її зрозуміле на письмі слово треба вимовляти инакше, а тим часом, на погляд педагогів близьких до київської шкільної округи, „без цього навчання руської мови на першім же щаблі своїм стане навчанням мертвої мови книжки, а не „живой русской рѣчи" [3]). І це тоді, коли вимовляння де-яких згуків цієї „живой рѣчи", як наприклад ґ, ф, органично трудне українцеві. „Це просто каторга українській дитині,—говорить небіжчик Б. Грінченко,—і сказати як слід по-руському таку навіть просту фразу, як „подайте огурцовъ", для його дуже й дуже трудно, через те що він повинен вимовити инакше, ніж написано, аж цілих п'ять згуків (два о, е, г і в) [4]). Чи тре-

[1]) Гринченко, 27.
[2]) Ib., 31—32.
[3]) „Світло", 1911, март ст. 15, „Живая рѣчь".
[4]) Гринченко, 33.

ба говорити про особливу трудність вивчення церковно-славя'нської мови при руській мові навчання, коли одне невідоме пояснюють другим.

„Щоб нам хто не закинув безпідставности, наведемо приклади. Розгорнемо збірник українських дітських пісень, казок та загадок („Дітські пісні, казки та загадки". Київ, 1876) й читаємо:

Два ведмеді, два ведмеді
Горох молотили;
Два півника, два півника
До млина носили.
А горобчик, гарний хлопчик,
На скрипочку грає:
Горобличка, гарна птичка,
Хатку замітає.
А ворони, добрі жони,
Пішли танцювати:
Злетів крюк, вхопив дрюк,
Пішов підганяти.

„Усього в цій пісні тридцять і сім слів... Сподіваємося, нікому не спаде на думку, ніби ми навмисне вибірали уривок, в якому є більший процент слів і зворотів, що одріжняють руську мову від української. І от, слів, що зовсім инакше звучать по руському, буде в цій пісні 15 з 37, тоб-то 40%; що звучать більш чи менш схоже—35% і тільки решта звучить зовсім або майже так саме".

„Ось приблизна цифрова схема, що виявляє ступінь затемнення голови „хохлацкаго ребенка", який вступає до школи, де до його звертаються на „общерускомъ (sic) языкѣ" [1])

[1]) Ефименко, 223—224.

Виходить, мова українська „така одмітна від руської, що не брати її на увагу при навчанні стає в'очевидячки педагогичною помилкою“ [1]). Ми навмисне зробили цю може трохи задовгу виписку з статті, що належить перу Олександри Єфименкової, бо, як сама авторка каже, „въ качествѣ искоснаго великорусскаго человѣка, лишь на время заброшеннаго судьбой на Украйну“, вона визначається потрібною безсторонністю.

Нема нічого дивного, що з таким процентом неєхожости найпростіша руська фраза збиває з пантелику вкраїньку дитину. Ви говорите „мать била сына“, а він слухає й розуміє: мать—имѣть, била—бѣлая, сына — сына: і врешті в його в голові виходить: „имѣть бѣлая сына!“ „Вираз „торговцы сложили товаръ въ ящики“ викликає здивування дітей. Я ж—пише в своїх простих і сердечних споминах руська вчителька, якій довелося працювати в українській школі,—вважаючи, що тої вираз зовсім зрозумілий, не спиняюсь на йому й проваджу мову далі, доки одна дівчинка, до краю збита з пантелику такою „несуразностью“ не поспитала: „як же вони склали товар у скриньки? Хіба корови та воли можуть сидіти в скриньці? [2]) (по українському „товар“—„рогатый скотъ“, а руське слово „товаръ“ перекладається словом „крам“)“. Так крізь видимий світові сміх і невидимі, незримі йому сльози працює вчитель у чужій для нього сем'ї; так працює школяр з чужим йому вчителем.

---

[2]) Ib. 217.

[1]) Вихрова. „Світло“, 1912 декабрь, 58.

Муром поміж цими чужими людьми — вчителем і учнем—стоїть непридатність руських підручників в українській школі, — непридатність, засвідчена навіть св. синодом, який у пункті третьому цитованого вище указу радить подбати про те, щоб „пристосувати шкільні книжки й підручники до умов життя й побиту місцевої людности“ [1]). І справді українській дитині чуже в підручнику все.

„Невзрачна, некрасива наша деревенька: кое-гдѣ торчатъ около почернѣлыхъ избъ березки; румяная раскидалась рябина со своими ярко-красными кистями; иногда деревянный рѣпеекъ (рѣзной изъ дерева кругъ въ родѣ флага) развѣвается подъ крышей съ мочальной лентой, либо деревянный рѣзной пѣтушокъ торчитъ надъ свѣтелкой“ (Радонежскій, „Родина“, ст. 61).

„Деревня Горки—моя родина. Всего въ деревнѣ 20 избъ. Онѣ построены изъ еловыхъ и сосновыхъ бревенъ. Недалеко отъ деревни лѣсъ начинается мелкимъ ельникомъ и соснякомъ. Много елей и толстыхъ сосенъ... но попадаются также и бѣлоствольныя березки и осины съ трепещущими листьями“ (Бунаковъ, „Въ школѣ и дома“, статті „Моя родина“, „Окрестности моей родины“).

„Тадже ж це зовсім чуже нашій дитині, —говорить Б. Грінченко:—наших хат не будують з сосни та ялин; „рѣпейковъ“, вирізаних півників, личаних стрічок на них нема; стіни їхні не чорніють, а біліють; берези коло них не стирчать, а ростуть вишні, верби й ин.; коли єсть ліс, то він не з яли-

[1]) „Рада“. 1908, ч. 73.

ни і т. ин., і т. ин. Що, крім безпадійного непорозуміння, може викликати такий опис у душі нашого учня? Хіба це *його* рідний край? Але иншого рідного краю в книзі нема, і йому велять уважати за свій той, який „полагается по программѣ“ [1]).

І яким гірким жалем переймяті слова селянина-полтавця: „хлопцеві 8 років дають „наше родное“ Баранова, яке справді є не наше рідне, а *наше чуже*, бо учень читає якісь-то „щи, ухватъ, кулебяка“ і т. ин., про що він ніколи не чув і не чує навкруги себе“ [2]). Те ж саме з історією, географією: їх зміняють на чужі. Коли ми звернемося до задачників, то й тут, поминаючи загальну непристосованість завдань до умов селянського побуту, навіть у найкращих нашому школяреві доводиться зустрічатись з спеціяльними труднощами: ще того замало, що йому треба перекласти завдання, треба ще пояснити, що воно за річі, близькі й зрозумілі його рускому товаришеві. Так, у школі для хлопця, позбавленого свого рідного краю, свого минулого, нема нічого близького—чужа природа, чужі люде, чужі звичаї, чужа історія.

Та на цьому ще, звісно, не край: сучасна школа на Україні має ще в собі багато негативного. Український школяр, засвоюючи механизм читання, мусить одночасно робити й иншу надмірну роботу—засвоювати чужу мову; він не спроможен подолати масу чужого матеріялу, яка все наростає, тому то й нема

---

[1]) Грінченко, 35—36.
[2]) Грінченко, 14.

нічого дивного, що „така школа ніколи не може дати стільки знання, скільки дає школа з рідною мовою, і український школяр, не зважаючи на все своє бажання вчитися, ніколи не спроможеться взяти від школи таку суму знання, яка зовсім по силі руському школяреві“ [1]). Далі, така школа, дбаючи про те, щоб позбавити учня його рідної мови, заводячи плутанину в його розумінняхъ, знижує його розумовий рівень, одбиває у його охоту до читання книжок, розуміти які йому надзвичайно важко. Руської книжки він не спроможен як слід подужати, а рідної йому не дають. Правда, иноді радять познайомитись із Шевченком .. у руськім перекладі [2]) Читати рідного поета в чужім перекладі—далі вже, здається, нема куди йти. Нарешті, така школа, що вважає рідну мову учня за щось нижче, вносить, на компетентну думку чернигівського губернського земства (доклад 1881 р.), розбрат поміж сім'єю та школою, поміж батьками та дітьми [3]). На небезпеку цього з'явища з погляду громадського звернула увагу й академія наук. „Не можна сперечатися,—говорить вона,—що зневажливе відношення до рідної мови веде за собою негативне відношення її і до сем'ї і до рідного осередку, а це не може не одбитися як найсумніше на всьому моральному складі сільської людности на Україні“ [4]).

І власне з цього боку—од чужої мо-

[1]) Ib. 53, 54.

[2]) Грінченко, 41,—де наводиться приклад „Букваря“ Тихомірова.

[3]) Ib. 64.

[4]) „Объ отмѣнѣ“, 27.

ви в школі й опріч деморалізації, що псує душу народню, загрожує й друга ще небезпечність—творчим силам народу. Адже слово зв'язане з уявленнями; уявлювання ж, що зв'язані з психологією народньою, з усім життям, що випливають з віковічнього минулого, не однакові у ріжних народів (изба-хата). І тому неодмінно, коли заміняти чужим рідне слово, що з'єдналося з усією істотою людини, в результаті буде якась плутанина, неминуча заміна виразних уявлюваннів невиразними й заплутаними, невиразність самої думки. Коли, далі, згодитися з тямущим знавцем законів мови Потебнею, що „з мови спосіб не висловлювати вже готову думку, а творити її, що вона не те, що одбиває на собі тільки світогляд, який вже склався, а сама діяльність, що його складає" [1]), — то доведеться прийти до висновку, що „коли не розвивається мова, то не може розвиватися й народня думка, творчі сили народу завмірають" [2]).

Яскраву картину загального становища шкільної справи на Вкраїні малює нам великий руський педагог К. Ушинський.

„Мало матиме успіху та школа, в котру дитина переходить з дому, як з раю до пекла, і з котрої вона біжить додому, як з темного пекла, де все темне, чуже її незрозуміле, до ясного раю, де все ясне, зрозуміле й близьке серцю; а мало не таке враження повинна робити школа на дитину—„малороссіянина", коли вона починає ходити до цього

[1]) Потебня—Мысль и языкъ, 137.
[2]) Гринченко, 90.

дивного місця, в якім однім тільки на цілому селі й говорять незрозумілою мовою. Дитина, не чувши дома а-ні одного руського слова, починає в школі з першого ж дня ламати язика „на великорусскій ладъ“, та ще добре б, як би на чисто великоруський, а то на тої гидкиї жаргон, що виробляється у малоосвіченого українця, коли він намагається говорити по руському Така школа з першого ж дня і дуже непривітливо нагадає дитині, що вона не дома, і безперечно, здасться їй страхіттям. Коли така школа не пустить коріння в народне життя й не принесе для нього корисних овочів, то чому ж тут дивуватися? Инакше й бути не може. Така школа, перше, далеко нижча од народу· щó значить вона з своєю сотнею погано вивчених слів перед тією безмірно-глибокою, живою й повною мовою, яку витворив і вистраждав собі народ за тисячі літ; друге, така школа не має сили, бо вона не будує розвитку дитини на єдино плодющому духовому ґрунті—на народній мові й почутті народньому, що одбилося в їй; третє, така школа даремна: дитина не тільки входить до неї з сфери зовсім чужої, але й з неї виходить у ту ж чужу їй сферу Швидко вона забуде кілька десятків великоруських слів, що їх вивчилася в школі, а разом з тим забуде й ті розуміння, що до них прив'язані. Народня мова й народнє життя знову запанують над її душою; заливають і виглажують усяке враження од школи, як щось зовсім чуже. Що ж зробила школа? Гірше, ніж нічого! Вона на кілька літ затримала природний розвиток; зостається, правда, грамотність чи, кра-

ще мовити, півграмотність, і то не завжди, і може придатись до того, щоб півруським наріччям написати якусь ябеду; душу людини така школа не розвиває, а псує"... [1])

Прикра, але близька всім, добре відома не тільки на Україні картина! Ось через що ми певні, що товариші грузини, поляки, татари, вірмени, білоруси, литвини, ести, латиші,—всі, у кого нема рідної школи, зрозуміють нас; ці, перейняті гіркою скорботою, слова, ми знаємо, зачеплять співзвучні струни в їхньому серці. Це наше спільне горе. Але руський вчитель, що перебуває з цього погляду в кращих умовах, вчитель, який просто не може уявити собі школи без рідної мови, якому невідомі національні утиски—чи перейметься він свідомістю конечної потреби рідного елементу в українській школі; чи переконали його наші докази? Над цим треба спинитись, особливо з огляду на ту особисту незаінтересованість, яка відріжняє його в даннім випадку од товаришів, що належать до недержавних національностей; з огляду на мале його ознайомлення з справою та певну звичку трактувати все українське, як дрібний провінціялізм, негідний уваги.

Коли товариш руський піде тільки на педагогичну виставку, розгорне першу-ліпшу сторінку з якоїсь з виставлених там шкільних книжок, то він знайде там найкращу ілюстра-

---

[1]) Ушинскій „Сборникъ педагогическихъ сочиненій", 1895, 379—380.

цію до того, як живо болить нас це питання й яку мають рацію наші докази. Далі ми попросимо руського вчителя уявити собі хоч на одну мить, що він веде в своїй школі урок з руськими дітьми на вкраїнській мові. Історична справка з статті П. Струве, людини далекої од симпатій до українського відродження, повинна в значній мірі полегшити роботу уяві. Ось цей малюнок з життя руської школи XVIII віку.

„Черкассы", сосредоточившіе на себѣ столько ненависти со стороны своихъ великорусскихъ учениковъ и выучениковъ, ставшихъ ихъ соперниками, были для великорусской школы, „люди въ собственномъ смыслѣ чужіе, наѣзжіе изъ какой-то чужой стороны, какой тогда представлялась Малороссія, съ своеобразными привычками, понятіями и самой наукой, съ своей малопонятной, странною для великаго русскаго ума рѣчью". Они „не только не хотѣли приноровиться къ просвѣщаемому ими юношеству и призвавшей ихъ странѣ, но даже явно презирали великорусовъ, какъ дикарей, надъ всѣмъ смѣялись и все порицали, что было не похоже на ихъ малороссійское, а свое выставляли и навязывали какъ единственно хорошее. Сдѣлавшись преподавателями въ великорусскихъ школахъ, они не оставили даже своего провинціальнаго (sic) нарѣчія, вслѣдствіе чего... ни учителя учениковъ, ни ученики учителей не понимали. Преданность ихъ своему нарѣчію доходила до такой степени, что они даже въ классѣ осмѣивали формы великорусскаго нарѣчія и принуждали учениковъ объясняться такъ, какъ они сами говорили,

напр., запрещали говорить: „въ Кіевѣ“ и требовали, чтобы говорили „у Кіеві“ [1]).

Нам тепер зостається тільки перенестись з XVIII віку в двадцятий, в руську народню школу, де читають, розбірають і виясняють „Вечір“ Т. Шевченка.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть;
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сем'я вечеря коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає.
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає...

Послухайте уважно й скажіть по щирости, що в цім простім, ідилічнім малюнку вкраїнського села близьке й зрозуміле руській дитині мовою, побутом, настроєм? Які образи викличе цей малюнок у його душі? Уявіть собі його русяву голівоньку, що з печаттю болісного напруження на чолі схилилася над „першою після граматки книгою до читання“. Чи не явиться ж цей „вечір“ у руській школі mutatis mutandis тим, чим є „деревня Горки“ в українській?..

Страшний сон, та, хвалить Бога, то тільки сон. Але те, що в руській школі можна тільки уявити, та й то не легко—чужа мова навчання—в українській увійшло в життя, пустило глибоке коріння і вже має свої гіркі наслідки. Що-дня на собі самих зазнають ми-

[1]) И. Струве—Любопытный обывательскій протестъ. „Міръ Божій“, 1901. VII, 1-9. Ми наводимо по книжці С. Єфремова „За рік 1912“, стор. 32—33.

лійони нашого народу тяжких наслідків такого становища. Народ, серед якого в половині XVII віку, мовляв Павло Алепський, усі „за винятком небагатьох, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміє читати й знає порядок церковних служб та церковні пісні на голос“ [1])—в кінці XIX віку займає по грамотности *останнє місце* серед християнських народів імперії [2]). Загальний для всієї Росії відсоток інтелігентних людей—1,3%, на Україні—0,5. „По загальним висновкам перепису,—говорить відомий статистик Ол. Русов,—усі руські (великороси, білоруси і малороси) налічують серед себе 18% грамотних (29% чол., 9% жінок), серед українців грамотних тільки 13% (23 чол. і 4% жінок)“ [3]).

Хроничне з'явище у нас — рецидив безграмотности; в додатковій записці до законопроекту 37 зібрано цілу низку компетентних посвідченнів, що звертають увагу на це звичне у нас явище [4]). Школа з чужою мовою не дає й не може дати потрібного з нею ознайомлення. А це стоїть нашому селянинові на дорозі до книжки й „затримує—як знаємо з високого посвідчення академії наук—росповсюдження книг духово-морального, виховничого й загально-просвітнього змісту“ [5]).

Все це—безграмотність, поворот її, мале

---

[1]) Пыпинъ—Исторія слав. литературъ т. I, 328—329.

[2]) Нѣсколько словъ о территоріи и населеніи Украины. „Украинскій Вѣстникъ“, 1906, № 4.

[3]) Ib., 204.

[4]) „О языкѣ преподаванія“, 4

[5]) „Объ отмѣнѣ“, II.

росповсюдження книжки—не може не одбиватися в житті, захоплюючи найріжноманітніші його сторони. „Сучасне мізерне економичне становище,—пишуть 37 депутатів,—української людности, що займає найбогатші краї в Росії й терпить хроничні злидні в своїй благословенній землі, не маючи спроможности через темноту й інертність, що випливає звідти, перейти від первістних способів господарства до раціональніших,—в значній мірі має ґрунтом своїм ті духові пута, якими зв'язано розвиток талановитого народу, через зневагу до найприродніших і найпростіших шляхів цього розвитку“ [1]).

Смутні викликають міркування оці висновки. „Прикро визнати,—пише еп. Никон,—що й досі во ім'я бюрократичних і зовсім мертвих ідеалів „обрусіння“—багата, гарна, талановита, вкрита цвітом і поезією Вкраїна „обрекается на *вырожденіе*, *постепенное отупѣніе и медленное умираніе*“ [2]).

Де ж шлях на порятунок? Єдиний вихід з того тяжкого становища, що витворилося для українського народу й безперечно одбивається не добре на інтересах усієї Росії—у тім висновку, який сам випливає з нашого матеріялу.

Це—„визнати конечну потребу школи рідною мовою і згідности її з національними та побутовими особливостями кожної національности“ [3]).

Коли ми ці загальні принціпи,—на яких

---

[1]) „О языкѣ преподаванія“, 5.
[2]) „Украинская Жизнь“,—1913, № 6.
[3]) „Вѣстникъ воспитанія“—1913, № 6.

звісно сходимося ми всі й які безперечно приймаємо,—прикладемо до даного випадку, нам доведеться зробити такі висновки.

1. В школах по місцевостях з українською людністю навчання всіх предметів ведеться українською мовою.

2. Руська мова, як мова державна, повинна бути обов'язковим предметом вивчення в цій школі.

3. Заводиться навчання української мови, початків історії й географії краю.

4. Підручники шкільні й змістом повинні бути пристосовані до розумінь та умов життя й побуту місцевої людности.

До цих небагатьох висновків зводиться суть того, на що мали ми звернути увагу з'їзду. Резолюція його не може одмінити чогось у реальнім становищі справи—це, ми знаємо, по-над наші сили—але вона безперечно матиме велике моральне значіння і з нею повинні будуть рахуватися всі—і не тільки ті, кому багато важать справжні інтереси народніх мас. І ми, кінчаючи свій доклад, безпечні за долю його тезисів, в основі яких лежить одно — *школа повина бути дійсне народньою.*

Цього вимагають здорові педагогичні принципи, вимагають справедливість і життя, цього вимагають нарешті інтереси народу, а народній учитель не піде проти них!..

РАДА,

щоденна українська політична, економична й літературна газета

(рік відання дев'ятий).

Напрямок газети непартійний, демократично-поступовий.

Особливу увагу „РАДА" звертає на місцеве життя провинції.

Власні кореспонденти в столицях і по всіх **значніших містах** України. В державній Раді корреспонденти **ВЛАСНІ.**

Коштує РАДА з приставкою й пересилкою в Росії на рік 6 карб. виплачувати можна частками.

Пробні числа висилаються дурно.

Адр. редакції й головної контори: у **Київі. Михайлівська, № 18.**

Телефон 14-58.

Редактор **В. Яновський.**

Видавець **Є. Чикаленко.**

Склад видання

в Українській книгарні,

у Київі, Безаківська, 8.

В серії „НАШІ СПРАВИ“ досі вийшли оці брошюри.

1. **Єфремов С.**—Літературний намул. К. 1908, Ц. 15 к.
2. **Єфремов С.**—Єврейська справа на Україні К. 1909 Ц. 15 к.
3. **Єфремов С.**—Гнучка чесність К. 1909, Ц. 5 к.
4. **Єфремов С.**—Між двома душами К. 1900, Ц. 8 к.
5. **Матушевський Ф.**—Вол. Антонович К. 1909, Ц. 8 к.
6. **Білоусенко О.**—Холмська справа К. 1909, Ц. 5 к.
7. **Приходько В.**—Непевні елементи в українстві К. 1909, Ц. 5 к.
8. **Єфремов С.**—З громадського життя на Україні С.П.Б. 1909, Ц. 20 к.
9. **Єфремов С.**—Муза гніву та зневірря 1909, Ц. 8 к.
10. **Єфремов С.**—Фатальний вузол. К. 1910, Ц. 20 к.
11. **Єфремов С.**—Серед сміливих людей К. 1911, Ц. 20 к.
12. **Василько А.**—Вічна казка К. 1911, Ц. 5 к.
13. **Матушевський Ф**—Великі роковини. К, 1911, Ц. 5 к,
14. **Василько А.**—Українська література і кріпацтво. К. 1911, Ц. 5 к.
15. **Матушевський Ф.**—Крівава байка, К. 1912, Ц. 5 к.
16. **Волох С.**—По дорозі до рідної школи, К. 1912, Ц. 7 к.
17. **Єфремов С.**—Новий документ до старих позвів. К. 1912, Ц. 15 к.
18. **Буда С.**—За український університет. К. 1912, Ц. 10 к.
19. **Д. Д.**—Угорська Русь. К. 1914. Ц. 5 к.

Ціна 5 коп.

ПРОВЕРЕНО 1956 г.

Перевірено 1948 р.